XIII. ORTAÇAĞ VE TÜRK DÖNEMİ KAZILARI VE SANAT TARİHİ ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

14-16 Ekim 2009

PROCEEDINGS OF THE XIIIth SYMPOSIUM OF MEDIEVAL AND TURKISH PERIOD EXCAVATIONS AND ART HISTORICAL RESEARCHES

14-16 October 2009

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ

XIII. ORTAÇAĞ VE TÜRK DÖNEMİ KAZILARI
VE SANAT TARİHİ ARAŞTIRMALARI
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ
14-16 Ekim 2009

PROCEEDINGS OF THE XIIIth SYMPOSIUM
OF MEDIEVAL AND TURKISH PERIOD
EXCAVATIONS AND
ART HISTORICAL RESEARCHES
14-16 October 2009

Yayına Hazırlayanlar / Editors
Prof. Dr. Kadir Pektaş
Yrd. Doç. Dr. Saim Cirtil
Dr. Selda Özgün Cirtil
Öğr. Gör. Gökçen Kurtuluş Öztaşkin
Araş. Gör. Hicran Özdemİr
Araş. Gör. Erbil Aktuğ
Uzm. Ramazan Uykur

Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

© Copyright 2010, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

ISBN 978-605-5607-42-5
Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü Yayınları No: 1

Baskı / Printed by
BİLTUR Basım Yayın ve Hizmet A.Ş.
Dudullu Organize Sanayi Bölgesi 1. Cadde No. 16
Ümraniye - İstanbul/Türkiye
Tel: +90 (216) 444 44 03 Fax: +90 (216) 327 15 44
www.bilnet.net.tr
Sertifika no: 15690

Yapım ve Dağıtım / Production and Distribution
Zero Prodüksiyon Kitap-Yayın-Dağıtım Ltd. Şti.
Abdullah Sokak, No: 17, Taksim, 34433 İstanbul
Tel: +90 (212) 244 7521 Fax: +90 (212) 244 3209
E-posta: info@zerobooksonline.com
www.zerobooksonline.com
www.egeyayinlari.com

BİLECİK-OSMANELİ'DE BİR OSMANLI DÖNEMİ RUM KİLİSESİ: HAGİOS GEORGİOS

Seçkin EVCİM*

Özet

Hagios Georgios Kilisesi Bizans döneminde Leukae, Osmanlı döneminde Lefke olarak bilinen Osmaneli ilçe merkezinde bulunmaktadır. 19. yy sonu 20. yy başı arasında inşa edilen kilise, olasılıkla en geç mübadeleye kadar kullanıldıktan sonra terk edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti döneminde ahır, depo ve barınak olarak kullanılmıştır. Yapı örtü sistemi, gynekaionu (kadınlar kısmı), merdivenleri ve döşemesi dışında günümüze kadar gelebilmiştir. Bu çalışmada Osmaneli Hagios Georgios Kilisesi'nin tarihi, mimari özellikleri ve yapı tipinin var oluş sebepleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kilise, Rum, Osmanlı, Anadolu, Osmaneli*

Abstract

A Greek Orthodox Church of the Ottoman Period at Bilecik-Osmaneli: Hagios Georgios

Hagios Georgios Church is located in the town center of Osmaneli which is known as Leukai in the Byzantine era and known as Lefke in the Ottoman era. The church which was built between the end of the 19th century and begining of the 20th century, was used probably till the population exchange and left after that. During the Republic of Turkey it had been used as stable, warehouse and shelter. Building has remained till today except it's roof, gynekaion (women section), stairs and floor coverings. In this study, history and architectural features of Hagios Georgios Church and reasons for existence of its type are taken into consideration.

Keywords: *Church, Greek, Ottoman, Anatolia, Osmaneli*

Bizans'ın yıkılışından sonra Osmanlı denetimi altına giren kiliseler 19. yy'ın ortalarına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı büyük değişim ve beraberinde gelen reformlarla tekrar özgürleşmiş ve dönemin Avrupa çıkışlı mimari akımlarının etkisinde, anıtsal örnekler inşa edilmeye başlamıştır. Konumuz olan Osmaneli Hagios Georgios Kilisesi de bunlardan bir tanesidir. Üstelik benzerlerinin çoğu İstanbul'da iken o, taşrada küçük bir kasabada inşa edilmiştir.

* Doktora öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı. Eskişehir. E.posta: sevcim@anadolu.edu.tr

Osmaneli

Bağlı olduğu Bilecik iline 35 km mesafede bulunan ilçe, güneyde Bilecik, kuzeyde Geyve, doğuda Gölpazarı, batıda İznik ve Yenişehir'le çevrelenmiştir. Osmaneli'ye demiryoluyla, İstanbul-Bilecik hattında hizmet veren şehirlerarası otobüslerle, Bilecik'ten ve çevre ilçelerden minibüslerle ulaşılabilmektedir.

İlçe çevresinde Traklara, Roma ve Bizans dönemlerine ait tarihi eserler bulunmaktadır. Yerleşim tarih boyunca Anadolu'nun kuzeybatı-güneydoğu ana yol aksı (Hac Yolu) üzerinde bulunması itibariyle önem kazanmış ve kayıtlarda bu işlevi ile ilgili olarak yer almıştır.[1] Roma ve Bizans dönemlerinde "Leucae" ve "Leukai" isimleri ile anılan yerleşimin Osmanlı dönemindeki ismi ise bu kelimelerden türediği açıkça anlaşılan "Lefke"dir. 1308 tarihinde Osman Gazi tarafından beylik topraklarına katılan Lefke, İstanbul-Bağdat-Mekke yolu üzerinde bir uğrak yeri olarak varlığını sürdürmüştür. 1914 yılına kadar Lefke olan ismi Dahiliye Nezareti kararıyla Osmaneli'ye çevrilmiştir.[2] 1924 yılında Bilecik'in il olarak teşkilatlanmasından sonra, önceleri nahiye olarak idari bölünüş içinde yer alan Osmaneli, 1926'da ilçe haline getirilmiştir.[3]

Osmaneli Tarihinde Rum Nüfusu

Osmaneli, Osmanlı toprağı olduğu tarihten istiklal harbine kadar Türk ve Rumların birlikte yaşadığı bir kasabadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan ilk sayım olan 1831 sayımına göre kasabada 2618 Müslüman, 231 de Hıristiyan Rum bulunmaktadır. Bunların dışında Kıpti, Yahudi ya da Ermeni bulunmadığı kaydedilmiştir.[4] Bu sayımda öncelikli amaç askerlik yapabilecekleri tespit etmek olduğundan, yalnızca erkeklerin sayıldığını belirtmek gerekir. 1876 tarihli Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi'ne göre Lefke nahiyesinde (merkez ve bağlı köyler) 3559 Müslüman, 399 Gayrimüslim bulunmaktadır[5]. Burada da yine sadece erkek nüfusu verilmiştir. Vital Cuinet "La Turquie d'Asie" adlı eserinde Lefke'nin 1890'lı yıllara ait nüfus bilgilerini vermektedir: 6265 nüfuslu kasabada 5382 Müslüman, 837 Rum Ortodoks ve 46 Ermeni yaşamaktadır. Cuinet, Lefke'deki yapıları sayarken bir adet kilise olduğunu da belirtmiştir.[6]

Lefke'nin Rum nüfusuna dair bir başka belge, konumuz olan Hagios Georgios Kilisesi'nin yeni baştan inşası ile ilgili 1897 tarihli izin talebidir. Bu belgede 250 hanede toplam 1250 Rum bulunduğu yazar.[7] Bu rakam, hane başına çocuklarla birlikte ortalama beş kişi düşeceği mantığıyla hesaplanmış gibi görünmektedir. Bu belgenin ve Cuinet'nin verdiği rakamlara dayanarak Hagios Georgios Kilisesi'nin inşasına başlandığı yıllarda kasabada bin civarında Rum bulunduğu söylenebilir. Rumların mübadele ile Osmaneli'den ayrılmalarından önceki nüfuslarına dair ulaşabildiğimiz son belge ise hicri 1324 (miladi 1907) tarihli Hüdavendigar Vilayeti Salnamesidir. Salnameye göre kasabada 500 Müslüman 300 Hıristiyan hanesinin bulunmaktadır.[8]

Rumlar Kuruluş Savaşı günlerinde göç etmeye başlamışlar ve 1923 mübadelesi ile Osmaneli'den tamamen ayrılmışlardır.

---

1 Bkz: Avramea, Anna, "Land and Sea Communications, Fourth-Fifteenth Centuries", The Economic History of Byzantium (Dumbarton Oaks Studies No:39), Washington. 2002. s. 75; French, D.H., Roman Roads and Milestones of Asia Minor: I. The Pilgrim's Road (BAR International Series 105), Oxford. 1981, Harita 3.

2 Bu değişikliğe dair belge Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. (DH.EUM 105 A tasnif numaralı belge)

3 Akkayan, T., Osmaneli, Değişen Bir Anadolu Kasabası, İstanbul Üniversitesi Ed. Fak. Yayınları, İstanbul. 1990. s. 63.

4 Karal, Enver Z., Osmanlı İmparatorluğunun İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara.1943. s. 201; ayrıca bkz: Karpat, Kemal H., Otoman Population 1830 – 1914 Demographic and Social Characteristic, The University of Wisconsin Press, Wisconsin. 1985.

5 Yurt Ansiklopedisi, "Bilecik" maddesi, Cilt II, Anadolu Yayıncılık, İstanbul. 1982.

6 Cuinet, Vital, La Turquie d'Asie-Geographie Administrative, Cilt: IV, Paris. 1894. s. 174-175.

7 Ünal, Özlem Ç., Bilecik-Osmaneli (Lefke)'de Hagios Georgios Rum Kilisesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Ens., İstanbul. 2007. s. 4.

8 İlter, Zerrin, Salnamelere Göre Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Bilecik (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens., Eskişehir. 2007. s. 33.

Hagios Georgios Kilisesi'nin Tarihçesi

Osmaneli (Lefke) Hagios Georgios Kilisesi'nde kilisenin ismini, inşa tarihini ve banisini gösteren herhangi bir yazıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte yapı tarihi ile ilgili bazı bilgilere Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler vasıtasıyla ulaşılmıştır.[9]

Bu belgelerden ilki 1870 tarihli İ.HR. 248/14723 tasnif numaralı yazışmalardır. Kalem-i Humayun'da yazılan bu dört yazı, Lefke'de bulunan kilisenin kadınlar kısmının yeterli gelmediği için boyca 7 zira (5 m) ve ence 18 zira (13,5m) genişletilmesi ricası ve iznin verilmesi ile ilgilidir. Belgede kilisenin adı geçmez ve mimari özellikleri tanımlanmaz. Bununla birlikte kadınlar kısmının eninin, dolayısıyla da kilisenin eninin 13,5 m olduğu anlaşılmaktadır. 1893 tarihli DH.MKT. 69/33 tasnif numaralı belge kilisenin izni olmadığı halde çan taktırdığına ve çaldığına yönelik ihbar ve ona verilen cevapla ilgilidir. Cevapta, kilisenin çan çalabilme izni için iki yıl önce başvurduğu, izni almaya hakkı olduğu ancak izin belgesi çıkana dek tahta kampana çalmaya devam etmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu belgede kilisenin Gemlik Metropolitliğine bağlı olduğu bahsi geçer. Bu belgede de kilisenin adı ve fiziksel özellikleriyle ilgili bilgi bulunmamaktadır.

1897 tarihli İ.AZN. 28/1315 C-08 tasnif numaralı belge ise Lefke'deki harap durumdaki Rum kilisesinin yeniden inşasıyla ilgilidir. Belgede yeni yapılacak kilisenin boyutları ve inşa masrafları belirtilmiş, harap durumda olduğu söylenen kilisenin birer adet ölçekli plan, kesit ve görünüm çizimi de belgeye eklenmiştir. Bu kilise yukarıda bahsettiğimiz 13,5 m enindeki, genişletilmesine izin verilen yapıdır ancak çizimlerden bu genişletmenin yapılıp yapılmadığı anlaşılamamaktadır. Yeni kilise 19 m boyunda 11m eninde ve 5 m yüksekliğinde tarif edilmiş ve inşaat giderleri listelenmiştir. Listede sayılan malzemelerden yeni kilisenin eskisi gibi ahşap direkler üzerine ahşap tonozlu ve kırma çatılı, üç nefli bir bazilika şeklinde planlandığı anlaşılmaktadır. Bu listede bir ahşap çan mahali de anılmaktadır. Listede daha önce yangından zarar görmüş duvarların taban zeminine kadar yıkılması işi de geçmektedir ki, burada bahsi geçen yangın 1874'te ilçe merkezini harap eden büyük yangın olmalıdır. Belgede kilisenin inşasına, belirlenen ölçüleri geçmemesi, inşaatın 47 bin kuruş olan masrafının kilise sandığı tarafından karşılanacağı, kimseden zorla bağış alınamayacağı şartlarıyla izin verilmiştir.

1897 yılına ait yukarıdaki tariflerin günümüzdeki kiliseye uymadığı çok açıktır. Değişikliğin resmi olarak mı gerçekleştiği yoksa izinsiz mi yapıldığı belli değildir. Bununla birlikte 1903 tarihli, kilise ile ilgili son belge değişikliğin izinsiz yapıldığı ve sonra bir şekilde resmiyet kazandırılmaya çalışıldığını düşündürmektedir. İ.AZN. 53/1321 Ş11 tasnif numaralı bu belgede harap kilisenin yüksekliği 13m olacakken yanlışlıkla 5 m olarak gösterildiği yazılmış, ruhsatın bu doğrultuda değiştirilmesi talep edilmiştir. Bunun dışında boy ve en ölçülerinden bahsedilmemiştir. Bugünkü kilisenin saçak yüksekliği yaklaşık 13 m'dir. 1897'de yeni kilise için izin çıkmasından sonra 1903'de yapı ya tamamlanmış ve hizmete açılmasından önce alınan izinin dışına çıkıldığı için ruhsat düzeltilmek istenmiş, ya da 1903'de ancak kilisenin inşaata başlanmış ve yeni fikir uygulamaya geçmeden önce bu değişiklik yapılmıştır. Talep edilen bu değişikliği onaylayan bir yazı mevcut değildir. Bazı benzer durumlarda olduğu gibi durum anlaşılmış, onay bir türlü alınamamış ve kilise tamamlanamamış olabilir.[10] Kilisede herhangi bir duvar resmi ve ikonastasise ait herhangi bir iz bulunmaması, zeminden yüksek olan üç girişte de basamak ya da basamaklara dair kalıntı bulunmayışı da kilisenin tamamlanamadığını düşündürmektedir. Bu eksiklikler maddi imkansızlıklardan kaynaklanabileceği gibi, yukarıda bahsettiğimiz durumdan da kaynaklanmış olabilir. Belgeler bu durumu açıklar nitelikte değildir. Kesin olan bugünkü kilisenin yapımına 1897'den sonra başlandığı ve bu yapının izin alınırken tarif edilen kiliseden farklı olduğudur.

---

9 Belgelerin çevirileri için bkz: Ünal, Ö.Ç., a.g.e., s. 160-182.

10 Bu dönemde tamir ya da aynen yenileme bahaneleriyle yeni ve farklı kiliselerin yapıldığı ya da yapılmaya çalışıldığı bilinmektedir. Genellikle ölçülerin yanlış verilmesi ya da eski yapı yıkıldıktan sonra aslında ölçülerinin yanlış verildiği şeklinde yapılmaktaydı. Benzer bir durum için bkz: Ünlü, Mucize, "Tanzimat Sonrasında Samsun Çevresinde Gayrimüslimlerin Kilise ve Mektep İnşa ve Tamir Faaliyetleri", Geçmişten Geleceğe Samsun 1. Kitap, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun, 2006, s. 155.

1903 tarihli belgenin bizim için esas önemi ise yapının adının geçtiği tek belge oluşudur. Belgede kilisenin adı söyleniş şekliyle, yani "Aya Yorgi" olarak yazılmıştır.

Rumların mübadele ile ilçeden ayrılışından sonra yapı kaderine terk edilmiştir. 1950'li yıllarda şahıs tarafından satın alınan yapı depo ve ahır olarak kullanılmıştır. Bir dönem narteksi ve kule odaları barınak olarak kullanılmış, 1990'ların sonunda belediye tarafından boşaltılarak etrafı tel örgü ile çevrelenmiştir. Zamanın ve insanın tahrip ettiği yapı kullanılmamakta ve korunmamaktadır.

Hagios Georgios Kilisesi'nin Mimarisi

Kilise doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmış olup 26.35 m uzunluğunda ve 14.70 m genişliğinde, kapalı Yunan haçı planlı bir yapıdır. (Şek. 1) Batıda üzerinde galeri (gynekaion) katı bulunan narteks, narteksin iki yanında çan kulelerine ve galeriye çıkışı sağlayan odalar ve çan kuleleri bulunmaktadır. Ortada naos, doğuda apsis, kuzeydoğuda protesis, güneydoğuda diakonikon yer alır. Ana apsis dıştan beş, köşe odalarının apsisleri dıştan üç cepheli olup hepsi içten yarım daire formundadır.[11]

Nartekse batıdan iki sütün ve üç kemerli giriş açıklığı ile girilmektedir. Narteksten naosa ise bugün var olmayan ancak kemer kalıntılarından girişteki gibi üç kemerli bir düzenlemeye sahip olduğu anlaşılan bir açıklıkla geçilir. (Res. 1) Bu geçiş kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla ortada giriş açıklığı ve iki yanındaki birer pencere şeklinde düzenlenmiştir. Narteksin kuzey ve güneyindeki, birbirine eş dikdörtgen açıklıklardan kulelere ve gynekaiona çıkışı sağlayan odalara geçilmektedir. Kule kubbelerinin tam altına gelen kare kısımlarda bugün bulunmamasına rağmen duvarlardaki kiriş deliklerinden ve ahşap kalıntılardan ahşap merdivenler bulunduğu, odaların batı kısımlarının üzerinde ise gynekaionun uzantılarının yer aldığı anlaşılmaktadır. Odalara dışarıdan giriş, batı cephede görülen yuvarlak kemerli açıklıklarla sağlanmıştır.

Kilisenin gynekaionu günümüze ulaşamamıştır. Bununla birlikte halen görülen ahşap kalıntılarından, ahşap döşemeli iki kattan ibaret olduğunu söyleyebiliriz. (Res. 1) Gynekaionun ilk katında yuvarlak kemerli, beşli pencere açıklıkları, ikinci katta ise tek ve büyük bir yarım daire açıklık bulunur. Bu açıklığın eşleri, aynı katta güney ve kuzey cephelerde de görülmektedir. Onlarda bulunan ahşap çerçeve parçaları, açıklıkların kasetlerle oluşturulmuş pencerelere sahip olduğunu gösterir.

Kilisenin batısında, kuzeybatı ve güneydoğu köşelerde bulunan çan kuleleri kare planlı ve birbirlerinin aynısıdır. Kuleler duvarlara ve içte, çelik putreller arasına volta döşeme şeklinde yerleştirilen tuğlarla oluşturulmuş kirişlere oturtmaktadır. (Res. 2) Kulelerin dört duvarında ikiz pencere açıklıkları bulunmaktadır. Kuleler pandantif geçişli kubbelerle örtülüdür. Bu kubbelerin hemen altında kuzey-güney doğrultusunda karşılıklı iki ahşap kiriş bulunmaktadır; bu kirişler çanların asılması içindir.

Naos yaklaşık 14.50 metreye 13 m boyutlarındadır. Naosun kuzey ve güney duvarında ve eksende karşılıklı birer adet yuvarlak kemerli giriş açıklığı bulunur. Mekanın doğusunda, apsisin iki yanında pastophorion hücrelerine giriş açıklıkları görülür. Naos merkezindeki ayaklara binen büyük tuğla kemerler orta kubbenin kasnağını oluşturur. Geçiş elemanı olarak tuğla ile örülmüş pandantifler kullanılmıştır. (Res. 3) Bu kasnak ve pandantifler üzerine oturan ve muhtemelen tuğla ile örülmüş olan kubbe günümüze ulaşamamıştır. Doğu, batı, kuzey ve güney bölümler ise kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla içten ahşap, dıştan kırma çatı ile örtülüdür. Köşelerde kalan bölümler kareye yakın dikdörtgen planlıdır ve izler çapraz tonozla örtülü olduklarını düşündürmektedir.

Ana apsis 6.40 m genişliğinde ve 3.20 m derinliğinde, yarım daire planlıdır ve kagir bir yarım kubbe ile örtülüdür. Duvarında üç adet yuvarlak kemerli pencere açıklığı bulunur. Apsisin önünde pastophorion hücrelerine geçişi sağlayan birer açıklık vardır.

---

11 Ana apsis aslında üç cepheli bir görünüme sahiptir ancak dışarı doğru 55 cm kadar çıkıntı yapmasını sağlayan iki kenar ile birlikte beş cepheli olarak değerlendirilmiştir.

Diakonikon ve prothesis yaklaşık 2,50'ye 1.50 m boyutlarında birer dikdörtgen ve 1.20 m derinliğinde birer apsisten oluşmaktadır. Apsisler yarım kubbelerle, mekanlar ise tonozla örtülmüştür. İki hücrenin apsisinde de birer pencere ve naosa bakan duvarlarında, kapıların üst hizasında kemer şeklinde birer açıklık bulunur. İki hücrenin arasındaki tek fark prothesisin kuzeye bakan, zemine yakın bir penceresinin daha olmasıdır. Prothesis, ökaristi ayinine hazırlık mekanı olduğu için daha fazla aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Yapının batı, kuzey ve güney cepheleri yuvarlak kemerli ve sütunçelerle ayrılmış beşli pencere açıklıkları, üzerlerindeki büyük yarım daire açıklıklar, bu düzenleme ile girişleri çerçeveleyen silmeler ve ikiz pencerelerle hareketli ve etkileyici bir görünüm sunmaktadır. Dört cephe de üçgen alınlıklıdır. Üçgen alınlıkların ve duvarların saçakları taş silmeler ve diş sıraları ile süslenmiştir. Kilise yüksek bir stilobat üzerinde durmasına rağmen girişlerin altında herhangi bir basamak izine rastlanmamıştır. Bu da yapının tamamlanamamış olabileceği düşüncemizi destekler niteliktedir.

Batı cephedeki ana giriş, ortada iki mermer sütuna, yanlarda duvarla birleşik iki Lefke taşı yarım sütuna oturan üç kemerli bir düzenlemeye sahiptir. (Şek. 2) Girişin üzerinde ortada dört taş sütunçeyle, iki yanda yarım sütunçeler üzerine oturan yarım yuvarlak kemerlerle oluşturulmuş beşli pencere düzenlemesi bulunur. Beşli pencerenin üzerinde ise büyük yarım daire formundaki açıklık yer alır. Bu üç katlı düzenlemenin etrafında silmeli geniş bir söve döner. Böylece giriş kısmı vurgulanmıştır. Sövenin üst kısmında, eksende yalnızca bu cephede görülen bir Latin haçı işlenmiştir. Silmeli ve diş sıralı üçgen alınlığın taçlandırdığı bu düzenleme kuzey ve güney cephe girişleri üzerinde de aynen tekrarlanmıştır. Batı cephenin vurgulanışını orta kısmını iki yanındaki kule cepheleri de destekler. Bu cepheler simetriktir: Kule odalarına girişi sağlayan birer giriş, üzerinde birer pencere ve çan mahallerinin hemen altında ikişer küçük pencere görülür. (Res. 4) Çan mahalleri dört yönde ikiz pencerelere sahiptir. İkiz pencere kemerleri ile etraflarını dolaşan söve kemeri arasında dört yapraklı yonca formunda küçük açıklıklar bulunur. Pencere düzenlemelerinin üzerinde, yarısı saçak hizasından yukarıda olan birer yuvarlak açıklık daha vardır. Kuleler yaklaşık 18.50 m yüksekliğinde, üçgen alınlık ise 14,50 m yüksekliğindedir.

Kuzey ve güney cepheler, prothesis'in kuzeye bakan penceresi dışında birbirinin aynıdır. (Res. 4 ve Şek. 3) Yuvarlak kemerli ve üçgen alınlıklı giriş açıklıkları üzerinde batı cephede anlattığımız beşli pencere ve yarım daire açıklık düzenlemesi görülür. Beşli pencerenin hizasında iki yanda ikiz pencereler bulunur. Kuzey ve güney kule cepheleri giriş açıklığı hariç batı cephede tasvir ettiğimiz gibidir. Saçak düzenlemeleri de batı cephedeki gibi, dışa taştın, silmeli ve diş sırası ile bezelidir.

Doğu cephe oldukça sadedir. (Res. 5) Ana apsisin pencereleri yuvarlak kemerli, pastophorion hücrelerinin pencereleri ise dikdörtgen olup daha alt seviyededir. Apsis yarım kubbesinin üzerinde diğer cephelerde olduğu gibi üçgen alınlık bulunur. Doğu cephede saçak altı diş sıraları yoktur.

Hagios Georgios Kilisesi kagir, yığma sistemde inşa edilmiştir. Malzeme Lefke taşı[12], tuğla-kiremit, ahşap ve demirdir. Yapı Lefke taşından yapılmış yüksek bir stilobat üzerine inşa edilmiştir. Duvarlar taş ve tuğla ile almaşık örülmüştür. Lefke taşı yapının batıdaki sütunlar hariç bütün taş işçiliğinde kullanılmıştır. Giriş sütunları mermerdir. Demir, çan mahallerinin iç kısımdaki duvarlarına sağlam bir zemin oluşturmak için, gynekaionun döşemesini taşımak için naos ve narteks ayrımının üzerinde ve gergi olarak kemerlerle geçilen açıklıklarda kullanılmıştır. Ahşap, kubbe ve yarım kubbeler hariç örtü sisteminde, pencere şebekelerinde ve merdivenlerde kullanılmıştır.

Yapıda cepheleri tanıtırken bahsettiklerimizden başka herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır.

[12] Lefke taşı sarı, kahverengi ve yeşil tonlarında olabilen bir çeşit kum taşıdır ve adından da anlaşılacağı gibi Lefke, yani Osmaneli çevresinden çıkarılmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

MS 4. yy'dan itibaren Anadolu'ya hakim olan kilise mimarisi Hıristiyan Bizans Devleti'nin koruması ve desteği altında, bin yıl boyunca çeşitli plan tipleri, cephe ve bezeme düzenlemeleriyle varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti Bizans'a son verdiği andan itibaren ise Anadolu kilise mimarisinin gelişimi durmuştur. Osmanlı otoritesi altında kiliseler, Hıristiyan cemaatin ihtiyaçlarını asgari ölçüde karşılayacak şekilde bakım, onarım ve yeniden inşalarla varlıklarını sürdürmüşlerdir. 18. yy'ın sonlarından itibarense kilise mimarisinin kaderini değiştirecek olan bir takım gelişmeler yaşanmaya başlar. Bunlardan ilki Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'dır. Bu antlaşmanın bazı maddeleri Ortodoks azınlığın kilise tamir ve inşa faaliyetlerine özgürlük verilmesini istemektedir.[13]

Bu ilk gelişmenin ardından Tanzimat Fermanı'na kadar belirgin bir kilise inşa özgürlüğü kazanılmamışsa da Tanzimat devri itibariyle gerçekten özgürleşmeye başlanmış, 28 Şubat 1856'da yayınlanan Islahat Fermanı ise esas dönüm noktası olmuştur. Fermanda yeniden yapılması gerekenlerin padişah izniyle yapılabileceği belirtilmiştir. Osmaneli Hagios Georgios Kilisesi'nin de bu tarz bir yeniden inşa iznini kolaylıkla aldığı arşiv belgelerinden (yapının tarihçesini anlatırken bahsi geçen belgeler) anlaşılmaktadır.

Islahat Fermanı'nın yayınlamasının akabinde güncel batı mimarisinin etkisinde anıtsal kiliseler ve hatta çan kuleleri inşa edilmeye başlamıştır.[14] Hıristiyan azınlık bu dönemde ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan hızlı bir gelişim içerisinde batı medeniyeti seviyesini yakalamaya çalışıyorken, mimari faaliyetlerde de atılım içerisinde olmuştur. Özellikle Galata-Beyoğlu çevresinde zamanın mimari üsluplarında okullar, hastaneler, hanlar, apartmanlar, villalar kiliseler yapılmıştır.[15] Başta Periklis Fotiadis olmak üzere Dimadis, İoannides, Kambanakis, Kyriakidis ve diğer Rum mimarlar eserleriyle bu atılımı desteklemişler ve İstanbul'un kentsel gelişimine de katkıda bulunmuşlardır.[16]

Rum cemaatin Avrupa'dakilere benzer yapılar inşa etmeye ne kadar hevesli olduğu inşaata fermanın yayınlanmasında hemen sona başlanmasından anlaşılmaktadır. Tarlabaşı Konstantin ve Helena Kilisesi'nin ve Tatavla Hagios Athanasios kilisesinin yapımına 1856'da, yani Islahat Fermanı'nın ilan edildiği yıl başlanmıştır. Bu iki eklektik yapı İstanbul'daki ilk çan kuleli kiliseler olmuşlardır. Yüzyılın sonuna doğru bu tip yapıların sayısı artar: Beyoğlu Hagia Triada (1880), Arnavutköy Taksiarhes (1878-1890), Kadıköy Hagia Triada (1887), Kumkapı Hagia Kyriake ve Kumkapı Hagia Panagia (1895) kubbeli, çan kuleli ve eklektik üsluba sahip dönem kiliselerinin belli başlı örneklerindendir.

Konumuz olan Osmaneli Hagios Georgios Kilisesi örneğinde olduğu gibi bu tarz kiliseler yalnızca İstanbul'da yapılmış değildir. Ayvalık Faneromeni (1890) ve Cunda Taksiarhes Kiliseleri (1873) ile Sivrihisar Surp Yerortutyun Ermeni Kilisesi (1881) Anadolu'daki uluslararası mimari özelliklere sahip dönem örnekleridir.

---

13 16. Maddeden ".....Eskisi gibi Hıristiyan dini serbest olup, icrasına hiçbir şekilde engel olunmayıp, kiliselerin yeniden yapılmasına ve eskilerinin tamirine engel olunmasın" bkz: Erim, Nihat, Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri 1, Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları, Ankara Ü. Hukuk Fak. Yayınları, Ankara. 1953.

14 Kuban, Zeynep, "Considerations on the Definition of Ottoman Architecture in the 19th Century", EJOS, IV (Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht-The Netherlands, August 23-28, 1999), No 28. 2001. s. 2.

15 Colonas, Vasilis S., "Production of Public and Private Space by the Non-Muslim Communities in the Urban Centres of the Ottoman Empire. A Case Study: Greek Architects and Commissioning Agents in İstanbul at the Turn of the 19th Century", 7 Centuries of Ottoman Architecture A Supra National Heritage, YEM Yayınları, İstanbul. 2000. s. 405-406.

16 Tsilenis, Savvas E., "Architecrural and Urban Development of Constantinople and the Contribution of Greek-Orthodox Community to the Formation of City (1878-1908): the example of Kalfa Pericles D. Fotiadis", Paper presented at Seventh International Conference on Urban History: European City in Comparative Perspective, Session: Planning and urban transformation in the Balkans in the 19th and 20th centuries, Panteion University, Athens - Piraeus, Greece, 27-30 October 2004.

Yukarıda saydığımız 19. yy sonu kiliseleri içerisinde yer alan Hagios Georgios Kilisesi'nin en yakın benzer örnekleri İstanbul'da ve Yunanistan'da karşımıza çıkar. Neo-Bizans tarzındaki bu yapıların başlıca ortak özellikleri üçgen alınlıklı cepheleri, üçlü, beşli, ikiz pencereli düzenlemeleri, eksendeki düzenlemelerin üstte büyük bir kemer oluşturan söve ile çerçevelenmesi, kubbeli bazilika ya da kapalı Yunan haçı planlı olmalarıdır. Örneklerin çoğunda nartekse girişler sütunların ayırdığı üç kemerli açıklıklarla sağlanmıştır; kuzey ve güney cephelerden de doğrudan naosa açılan girişler vardır. Bu üsluba Alman "Rundbogenstil" üslubu öncülük etmiştir.[17] Karl Friedrich Schinkel'in başlattığı Rundbogenstil, İtalyan Romaneski, erken Hıristiyan, Bizans ve Rönesans mimarilerinden etkiler içerir.[18] Bizans mimarisi konusunda uzman olan mimar Theophil von Hansen bu üslubu Bizans ağırlıklı hale getirmiştir.[19]

Neo-Bizans mimarisi 19. yy'ın ikinci yarısından itibaren başta kültürel ve dini altyapının Bizans'a daha yakın olduğu Yunanistan ve Rusya olmak üzere doğu Avrupa'da yaygınlaşır; özellikle de cephe düzenlemeleri ve iç süslemelerde karşımıza çıkmaktadır. Yunanistan örnekleri Hansen'in çalışmalarından, İstanbul ve Yunanistan'daki Makedon hanedanlığı yapılarından etkilenirken,[20] (Res. 6) Rusya'da Konstantin Ton'un Bizans esinli çalışmaları, başta Hagia Sophia olmak üzere kubbeli bazilikalar ve geleneksel Rus mimarisi etkili olmuştur.[21] Her iki bölgedeki örneklerde de Bizans mimarisi elementleri, Klasik, Romanesk, Gotik, Rönesans ve geleneksel mimari öğeleriyle birleşerek eklektik görünüm sergilerler.

İstanbul'daki Neo-Bizans yapıları. Yunanistan'daki Neo-Bizans mimarisini takip eder nitelikte yapılardır. Kadıköy Hagia Triada (1887), Kumkapı Hagia Kyriaki (Fotiadis, 1894. Res. 7) ve Heybeliada Ruhban Okulu (Fotiadis, 1895) bu üslubun İstanbul'daki başta gelen örneklerinden olup Osmaneli Hagios Georgios Kilisesi'yle (en erken 1897) aralarındaki benzerlikler oldukça belirgindir. Görüldüğü üzere yapıların inşa tarihleri de birbirine yakındır ve bu bize Neo-Bizansçı anlayışın Osmanlı dönemi kilise mimarisi içerisindeki dönemini de aşağı-yukarı vermektedir.

Hagios Georgios Kilisesi'nin mimarının kim olduğu, yapımına hangi yıl başlandığı ve hatta ibadete açılıp-açılmadığı belli değildir. Bununla birlikte eğitimli ve büyük ihtimalle yerli olmayan bir mimarın projesi olduğu, mimarın Neo-Bizans üslubuna yakın durduğu, hem belgelere hem benzer örneklerin tarihlerine dayanarak 19. yy sonu-20. yy başlarında yapıldığı ve inşasının tamamlanamadığı söylenebilir.

Avrupa mimarisi içerisinde –özellikle Doğu Avrupa'da– 19. yy'ın ikinci yarısında etkili olmuş uluslararası bir üslubun Anadolu'da bir kasabada ve üstelik de bir kilisede karşımıza çıkması ilginç ve güzeldir. Hagios Georgios Kilisesi Osmanlı Devleti'nin son yüzyılındaki gelişmelerin, ekonomik, sosyal ve kültürel değişimlerin mimari bazındaki yansımasını bize göstermesi açısından önemli ve bu yüzden korunması gereken bir değerimizdir.

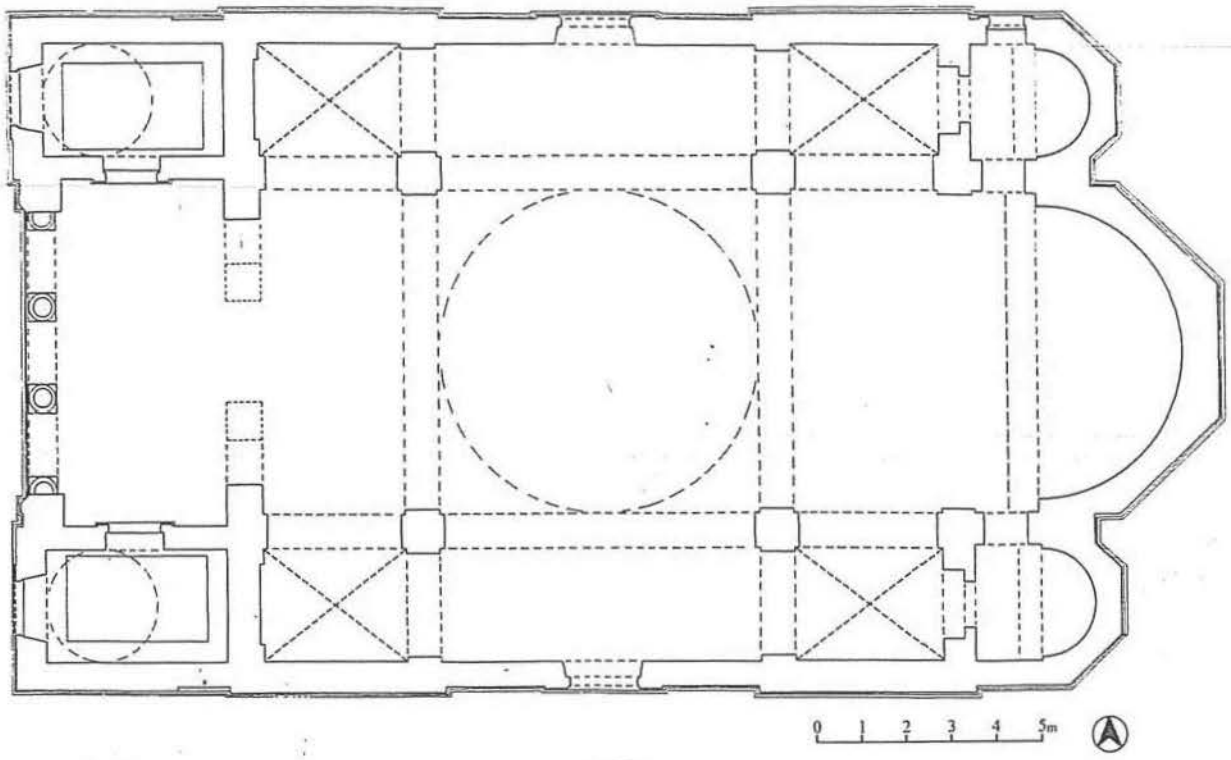
17 Rundbogenstil: Yuvarlak kemer stili.

18 Pevsner, Nikolaus, Avrupa Mimarlığı, çev.Selçuk Batur, Cem Yayınevi, İstanbul. 1977. s. 182.

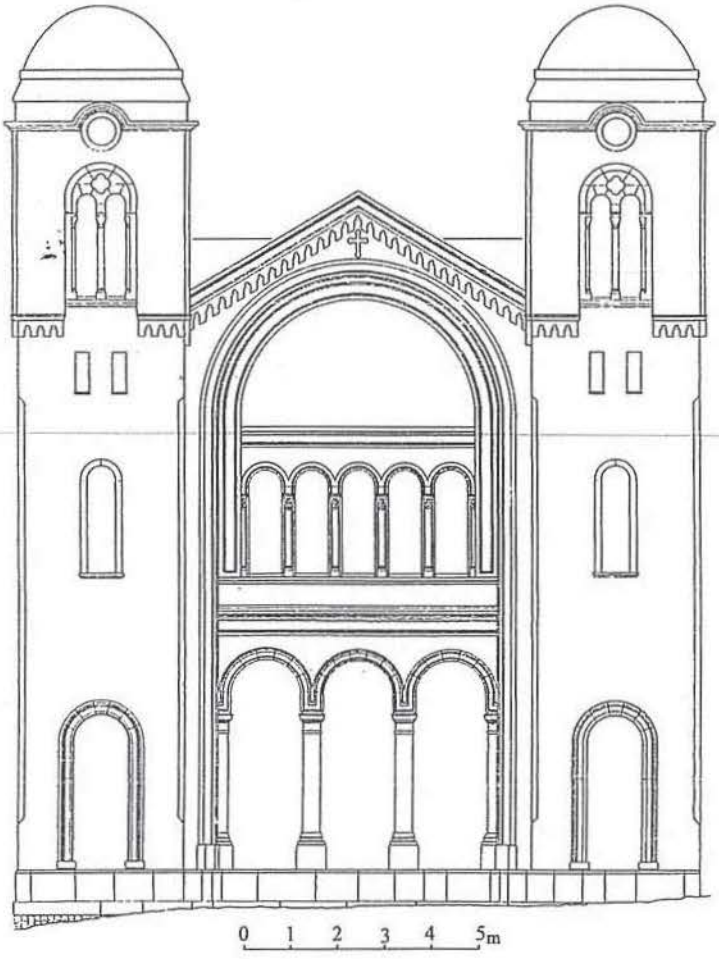
19 Villadsen, Villads, "Close Encounter: Theophilus Hansen, Architect and Archaeologist in Greece". Acta Hyperborea volume 2- The Classical Heritage in Nordic Art and Architecture, Museum Tusculanum Press, Copenhagen. 1990. s. 220-221.

20 Özellikle Hosios Lukas'ın (10.-11. yy) cephe düzenlemeleri Yunanistan'daki Neo-Bizans üslubunun Bizans mimarisinden aldığı esini görebilmek için çok iyi bir örnektir.

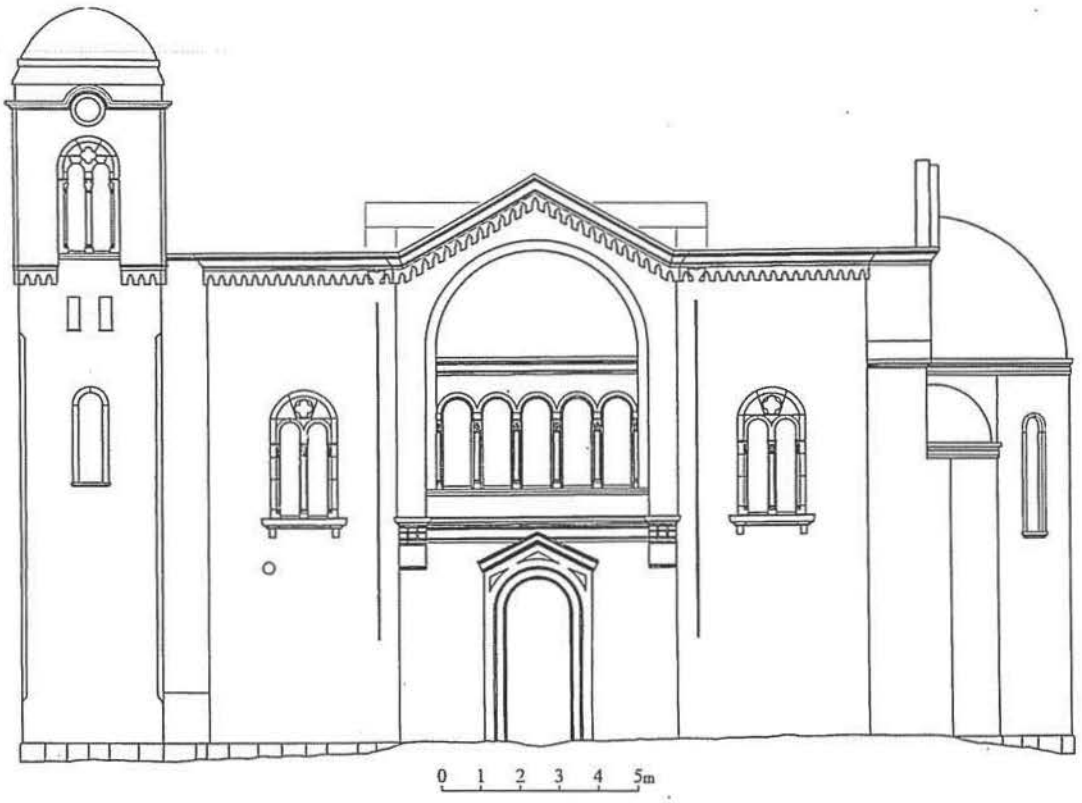
21 Konstantin Ton'un tasarımı olan Moskova Khrista Spasitelya (Kurtarıcı İsa) Katedrali Rus Neo-Bizans tarzını en iyi ifade yapıdır. Bkz: Shvidkovsky, Dmitry, Russian Architecture and the West, Yale University Press, Singapore. 2007. s. 327-328.

Şek. 1
Hagios Georgios Kilisesi
Planı. (Rölöve Y. Mergen,
G. K.Öztaşkın, S. Evcim.
Çizim S. Evcim)

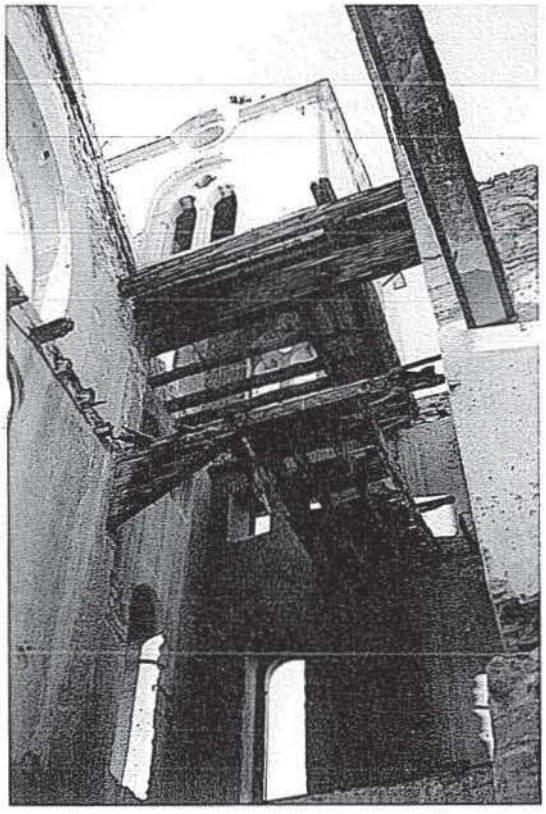
Şek. 2
Batı cephe
(Rölöve Y. Mergen,
G. K. Öztaşkın, S. Evcim.
Çizim S. Evcim)

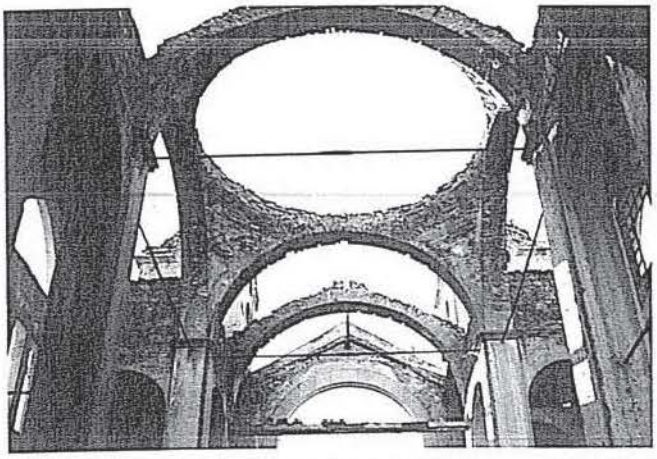
Şek. 3 Güney cephe. (Rölöve Y. Mergen, G. K. Öztaşkın, S. Evcim. Çizim S. Evcim)

Res. 1
Naostan batıya bakış. Narteks ve üstünde gynekaionun izleri

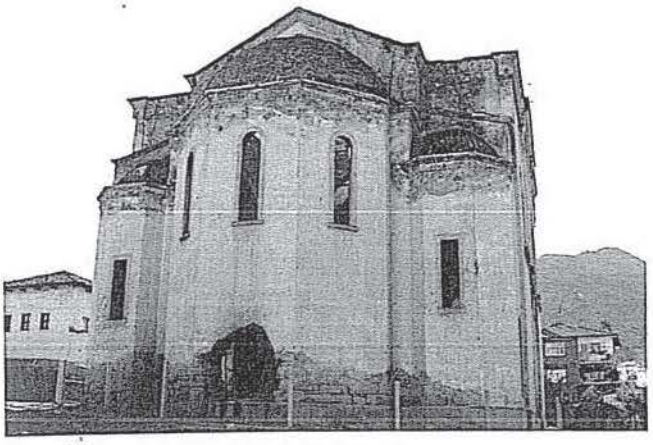
Res. 2
Kuzeybatı çan kulesi

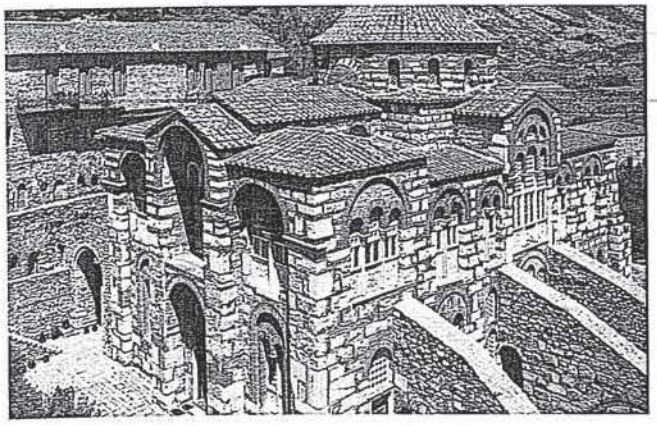
Res. 3 Örtü sisteminden geriye kalanlar

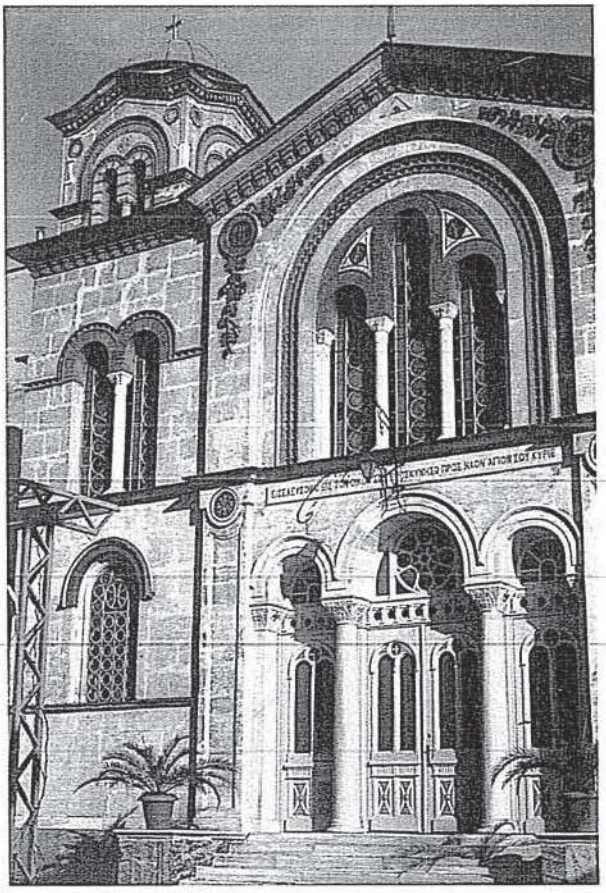
Res. 4 Kuzey ve batı cephe

Res. 5 Doğu cephe

Res. 6 Hosios Lukas – Katholikon

Res. 7 Kumkapı Hagia Kyriaki Kilisesi